

TÜRÜK
Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2016 Yıl:4, Sayı:7
Sayfa:254-257

ISSN: 2147-8872

AZERBAIJAN SÖZLÜK FONUNUN OLUŞUMUNDA FUZULİ'NİN YERİ

Hasanova Aynure*

Özet

Tarihsel birlikte teşekkül etmiş Azerbaycan ve fars dilleri birbirinin gelişmesinde ve zenginleşmesinde önemli rol oynamıştır. Buna kanıt olarak modern dilinde fars diline ait çok sözcük alınmalarına varoluşu. Dilimizin zenginleşmesinde özel bir yer tutan karşılıklı ilişkiler sırasında oluşan boşlukların doldurulmasında aktif rol oynayan fars alınmaları hem semantik hem de yapısal bakımdan ilginçtir

Fars kelimelerinin Azerbaycan dilinde işlenmesi modern dilbilimcilerin ilgilendiği ve önem verdiği en güncel problemlerden biri olarak kabul edilir. Farsça kökenli kelimelerin zaman zaman Azerbaycan edebi diline dahil olarak, kendi sözcük ilişkilerini genişletmesi, anlamlarını değiştirerek semantik yönünden asıl Azerbaycan kelimeler olarak ortaya çıkması kaçınılmaz gerçektir. Dilimizde olan Fars kökenli kelimeleri belirlemek için, dil simgesel yanı sıra her iki halkın sahip olduğu edebi, tarihi, felsefi, dini, kültürel bakış açısına etki etmek gerekir. Bilindiği gibi, edebiyatımızın klasik dönemi de bu etkiden kenarda kalmamış, başta dahi Füzuli olmak üzere, Nesimi, Şirvani, Xeşani gibi klassiklerimizin yaratıcılığında fars kökenli kelimelere özellikle tesadüf edilmiştir.

Füzuli yaratıcılığını öğrenenlerin hepsi onun dilinde Azeri unsurlarının çoğunlukta ettiğini tartışmasız olarak kabul ederler. Elbette, burada sadece bu dilin gramer yapısındaki özellikler değil, aynı zamanda, kelimeler ve kelime yapısının bir bölümünü oluşturan frazeoloji bileşikler de tasarlanmıştır. Türk bilim adamları ise bu açıdan onun dilinde bir tür "əcemilik" olduğuna işaret etmişlerdir. Çünkü Azerbaycan sözlerinin belli kısmı onların dilinde işlenen kelimelerden az da olsa farklıdır

Füzuli dönemin sosyal-kültürel, siyasi ortamla ilgili olarak eserlerinde çalıştırdığı Azerbaycan sözlerinin üstünlüğüne, xəlqiliyinə yüksek önem vermiş, her zaman Azerbaycan dilinin halk içerisinde daha yaygın sözlerini kullanmaktan çekinmemiştir

* Araştırmacı, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Muhammed Füzuli Elyazmaları Enstitüsünde Memur, ayka301@mail.ru

Anahtar kelimeler: Füzuli dili, klassik şiir, sözlük terkihi, fars kökənli kelimeler

FUZULI'S POSITION IN THE FORMATION OF THE AZERBAIJAN WORD STOCK

Abstract

Azerbaijani and Persian languages which developed together in their history played an important role in each other's growth and richness. The existence of a lot of Persian lexical loanwords in the modern Azerbaijani language is proof of this fact. Persian loanwords which take an active part in the filling gaps met in the mutual relations that are considered special in the richness of our language are interesting both from semantic and structural standpoints.

The use of Persian words in the Azerbaijani language is one of the topical problems in which modern linguists are interested and attached significance to it. It is undeniable truth that broadening its lexical relations Persian words gradually dropped into Azerbaijani literary language and appeared semantically as original Azerbaijani words by changing their meanings. For defining Persian words in our native language, it is important to be familiar with the literary, historical, philosophical, religious and cultural outlook of both nations besides linguistic sayings. We know that the classical period of our literature also influenced from it and Persian words are specially met in the Azerbaijani classical poets like Fizuli, Nassimi, Shirvani, Khagani's works. All researchers of Fizuli's activities undoubtedly affirm that Fizuli used Azerbaijani words a lot in his poems. They note this feature not only from the standpoint of grammatical structure, but also words and phraseological combinations which are considered a part of vocabulary. But Turkish scholars say there is some "awkwardness" in Fizuli's language. This is because some Azerbaijani words are different from the words used in their language.

In his works Fizuli gave special significance to the national character of the Azerbaijani words connected with social-cultural and political condition of his period and never avoided from the use of Azerbaijani words being more popular among people.

Keywords: Fizuli language, classical poetry, dictionary content, words of Persian origin

0.Giriş

1.Azərbaycan Lüğət Fondunun Formalaşmasında Füzuli'nin Yeri

Azərbaycan xalqının şərəfini, şöhrətini, milli iftixarını təşkil edən, xidməti və fəaliyyəti sözə sığmayan simalar içərisində Füzulinin xüsusi yeri var. Onun böyük istedadı və parlaq dühası Azərbaycan mədəniyyəti tarixində yeni bir dövr açmış, Azərbaycan ədəbiyyatını yüksək bədii ideyalarla, dərin insani ehtiraslarla zənginləşdirmişdir. O, doğma

xalqının həyat görüşü, fəlsəfi, əxlaqı, zövqü, təsəvvür və arzularını öz əsərlərində yüksək bədii boyalarla əks etdirmişdir. (M.Füzuli- Elmi tədqiqi məqalələr 1958: 9) Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin inkişafında, klassik şeir dilimizin yüksək zirvəyə qaldırılmasında Füzulinin böyük xidmətlərindən birisi, həm də birincisi, Füzuli tərəfindən bir çox Azərbaycan sözlərinin şeir dilinə gətirilməsi və yüzlərcə ərəb və fars sözlərinin, ifadələrinin Azərbaycan söz və ifadələri ilə əvəz edilməsindədir. Füzulinin əsərlərində işlədilən azərbaycanca sözlər XIII-XIX əsrlərdəki ədəbi dilimizdə olduğu kimi, əksərən fellərdən və bəzi şəkilçilərdən ibarət deyildir. Füzuli əsərlərində əsl Azərbaycan sözlərindən isimlər, əvəzlilər, xüsusən, bədii dilin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, sifətlər, demək olar ki, fellər qədər yer tutur.(Ə.Dəmirçizadə 1958: 51). Füzuli əsərlərinin dili daim tədqiqat obyektinə olmuş, lakin hələ də bəzi məsələlərin öyrənilməsinə ehtiyac var. Onun əsərlərinin dilinin öyrənilməsi və izah edilməsi XVI əsr Azərbaycan ədəbi dilinin bir sıra aydın olmayan sahələrinə aydınlıq gətirməyə şərait yaradır. Füzuli əsərlərini diqqətlə öyrəndiyimiz zaman aydın olur ki, onun dili sadə və aydın olduğu qədər, məzmunu da dərin və çox mənalıdır. Məhz bu ikinci cəhət onu müəyyən qədər asan başa düşməyə mane olmuşdur. Şairin özü də etiraf edir ki, onun əsərlərinin əsasını elm, hikmət və s. təşkil edir. Şübhəsiz, belə bir vəziyyət dilin də nisbətən elmi, dərin mənalı olmasına, mürəkkəbliyinə səbəb olmuşdur.

Aydın məsələdir ki, Füzuli dilində işlənən ərəb və fars sözlərinin çoxluğu heç də dilin əsil təbiətini, onun əsil ruhunu poza bilməmişdir. Azərbaycan dilinin gözəl xüsusiyyətləri Füzuli tərəfindən mühafizə edildiyi üçün onun əsərləri də çox asanlıqla geniş oxucu mühitinə yol tapmış və cazibəli təsirini göstərmişdir. Görkəmli alim professor M.C. Paşayev "Füzuli sənətkarlığı" əsərində Füzuli dilinin cətinliyindən və ərəb və fars sözlərinin çoxluğundan bəhs edərək çox tutarlı dəlillər göstərərək yazır: "Füzuli dilinin qəliz olmağı haqqında nəticəni onun şer dili ilə indiki danışq dilimizi müqayisədən çıxarmaq düz deyildir... dərin fəlsəfi fikirlərin, yüksək və mürəkkəb ictimai məsələlərin elm və sənət hadisələrinin ifadəsi və buna müvafiq surət və epitetləri yaratmaq üçün o zamanın canlı danışq dili kifayət etməzdi. Buna görə də şairin əsərlərində ərəb və fars dilindən alınmış kəlmələrə, tərkiblərə çox rast gəlirik." (M.C. Paşayev. 1958: 45)

Füzuli yaradıcılığını, onun sənətkarlığını öyrənən dilçi alimlərimiz böyük şairin yaratdığı əsərlərinin dilinin leksik tərkibinə toxunmadan keçməmişlər.

Bildiyimiz kimi, Füzuli yaradıcılığını öyrənənlərin hamısı onun dilində azəri ünsürlərinin çoxluq təşkil etdiyini mübahisəsiz olaraq təsdiq edirlər. Əlbəttə, burada yalnız həmin dilin qrammatik quruluşundakı xüsusiyyətlər deyil, eyni zamanda, sözlər və lüğət tərkibinin bir hissəsini təşkil edən frazeoloji birləşmələr də nəzərdə tutulmuşdur. Türk alimləri isə bu cəhətdən onun dilində bir növ "əcəmilik" olduğuna işarə etmişlər. Çünki Azərbaycan sözlərinin müəyyən qismi onların dilində işlənən sözlərdən az da olsa fərqlənir. (H.Mirzəzadə 1965: 29)

Füzuli dövrün ictimai-mədəni, siyasi şəraitlə əlaqədar olaraq əsərlərində işlətdiyi Azərbaycan sözlərinin üstünlüyünə, xəlqiliyinə yüksək əhəmiyyət vermiş, həmişə Azərbaycan dilinin xalq içərisində daha geniş yayılmış sözlərini işlətməkdən çəkinməmişdir. Füzuli

dilinin bədiiyindən bəhs edərkən prof. M. C. Paşayev olaraq qeyd edir ki, Füzulidə söz ehtiyatının ən zəngin xüsusiyyətlərindən biri xalq sözlərinin, xalq həyat və məişətinə aid olan, ədəbi dildə bəlkə də ilk dəfə işlənən sözlərin çoxluğuudur. (H.İ. Mirzəzadə 1957 :162)

Yuxarıda göstərilədiyi kimi Füzuli dilinin təməl daşını əsas lüğət fondu və onun üzərində yaranmış sözlər təşkil edir. Bildiyimiz kimi bu leksik tərkibə ərəb və fars sözləri də daxildir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Füzuli bu sözlərdən kor-koranə istifadə etməmiş, onları ana dilinin sinonimlərinə qarşı qoymamış, onlara göz yumub yalnız farscasını işlətməmişdir. Əksinə onların Azərbaycanca qarşılığını da işlətməmişdir.

Füzuli dilində işlənən ərəb və fars sözlərindən bəhs edərkən məsələyə bir qədər obyektiv yanaşmalı, onlara xəlqilik nöqteyi-nəzərindən qiymət vermək lazımdır. Çünki onun xalq ruhunda, aydın bir tərzdə yazdığı şeirlərin dilini XVI əsrin savadlı mühiti üçün yüksək səviyyədə yazılmış elmi-fəlsəfi məzmunundakı əsərlərinin dili ilə eyniləşdirmək olmaz. Füzuli həmişə birinci məqama üstünlük vermişdir.

Ə.Dəmirçizadə Füzuli dilini tədqiq edərkən yazırdı: Füzuli elə ərəb və fars sözləri seçib işlətməmişdir ki, bunların bir qismi hələ Füzulidən çox əvvəl artıq azərbaycanlaşmışdı, bir qismi isə asan olduğu üçün tezliklə mənimsənilə bilən, güman ki, Füzuli qəzəlləri vasitəsilə daha çox yayılan, sonralar mənimsənilmiş olan sözlərdir... Füzuli bu sözləri, hətta daha qəliz sözləri, mümkün qədər elə tərkiblər içərisində işlətməmişdir ki, asan başa düşülsün. (Ə.M.Dəmirçizadə 1979: 186-187.)

Füzulidə işlənən ərəb və fars sözlərinin sonrakı vəziyyətini öyrənərkən belə aydın olur ki, həmin sözlər zaman keçdikcə bir sıra tarixi dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında və leksik-semantik strukturun zənginləşməsində Füzulinin əsərləri o cümlədən o dövrdə yaradılmış bir sıra ədəbi abidələr böyük rol oynamışdır.

Bədii sözün mahir yaradıcısı olan dahi Füzuli öz əsərlərində fars mənşəli sözləri mexaniki şəkildə deyil, Azərbaycan dilinin qaydalarına uyğun olaraq işlətməmişdir. Bu onu göstərir ki, Füzuli hər iki dilə mükəmməl bələd olmuşdur. Onun əsərlərində işlənən fars mənşəli sözlər Füzulinin qələmində yeni mənalarda işlənmiş və bu sözlər sonradan Azərbaycan dilinin lüğət fondunun zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır

Ədəbiyyat

M.Füzuli- Elmi tədqiqi məqalələr. Bakı 1958, 377 səh

Ə.Dəmirçizadə- Ədəbi diliizin inkişafında Füzuli mərhələsi. Bakı 1958, 377 səh

M.C. Paşayev. Füzulinin sənətkarlığı, Bakı, 1958, səh. 45.

H.Mirzəzadə Füzulinin dili. 1965, 29 səh.

H.İ. Mirzəzadə- Füzuli dilinin leksik tərkibi haqqında- Bakı 1957, 199 səh

Ə.M.Dəmirçizadə Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi I hissə Bakı ,1979. 268 səh.